

HONVÉDSÉG ÉS KÖRNYEZETVÉDELEM

Honvédségi inkurrencia¹ a környezetvédelem szervezeti és jogszabályi tükrében

Absztrakt

A munka rövid áttekintést ad honvédségi inkurrenciával kapcsolatban felvetődő környezetvédelmi problémák kezelésének lehetőségéről az érvényes jogszabályok alkalmazásának figyelembe vételével. Emellett tömören bemutatja a honvédség környezetvédelmi szervezeti elemeinek fejlődését, jelenlegi struktúráját, kapcsolódását a nemzetközi szervezetekhez, a NATO és EU nemzetközi szerepvállalásból kötelezettségeket.

A short review is given about the handling possibility of environmental protection problems in connection with surplus armament materials considering law and legislative provision. Additionally, it briefly displays the development of the participants and organizations of the defense environmental protection system, its present structure and connections to the international organizations together with obligations from NATO and EU memberships.

Kulcsszavak: Környezetvédelem, inkurrencia, környezetvédelmi jogszabályok

BEVEZETÉS

A környezetvédelem a XXI. század Föld-lakójának szívügye (kell, hogy legyen) és lassan létének és jövőjének egyik letéteményese. Számos tudományos publikáció, konferencia és híradás témája ma a környezet védelméhez kapcsolódó elvégzett és el nem végzett munkák értékelése, bírálata, vagy új feladatok meghatározása.[1] Írásomban nem kívánom felvenni a versenyt velük. A Honvédelmi Minisztérium e szerteágazó tevékenységből aktívan kiveszi a részét. Persze a téma még így is bőséges egy cikk terjedelmi korlátaihoz mérten.

Felmérve a témával foglalkozó írásokat jutottam arra a következtetésre, hogy e széles tárgykör egy szeletét próbálom megvilágítani az érdeklődő olvasó előtt. Ez a honvédségi felesleges ingóságok és a belőlük képződő hulladékok képződésének és kezelésének kapcsán a környezetvédelmi szervezeti háttér és annak fejlődésének áttekintése, a nemzetközi és hazai jogszabályi keretek bemutatása.

---

¹ A Honvédelmi Minisztérium vagyonkezelésében lévő feleslegessé váló ingóságok egésze (felesleges, leselejtezett vagy hulladékká vált eszközök és anyagok összessége)

A KÉPZŐDŐ HULLADÉKOK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A honvédségben végzett környezetvédelmi munka nem választható el a társadalom egészének környezetvédelmi tevékenységi rendszerétől, de ugyanakkor néhány sajátosság fellelhető, felismerhető.[2]

A sajátosságok egy része jogszabályok által deklarált, más részük a jogszabályok hierarchikus rendszerében belső szabályok által meghatározott. Ha a kezelt anyagok vonatkozásában közelítjük meg a kérdést, akkor láthatjuk, hogy azok jellege is bizonyos sajátosságokat feltételez. Ilyenek a haderő által használt hadianyagok és a haditechnikai eszközök jelentős részét kitevő speciális anyagok és eszközök (pl.: lőszeres és robbanó anyagok, vegyi és vegyi védelmi anyagok, egyes haditechnikai eszközök összetevői, stb.). A specialitások mellett azonban megtalálhatók a civil szférában is használt eszközök és anyagok is (számítógép, telefon, gépkocsi, gyógyszer és számos más anyag).

A haderő lételeme a változás, mely jellemzően a tudományos kutatások eredményeire építve alakítja szervezetét, fegyverzetét, felszerelését, újítja meg eljárásait. A megújulás eredményeként egy minőségileg magasabb szintre lépett haderő jön létre, mely mellékterméke a korábbi használatból kikerülő felesleges hadfelszerelés (hadianyagok és haditechnikai eszközök összessége).

A Magyar Honvédség (MH) az elmúlt években, évtizedekben jelentős átalakuláson ment keresztül, melyet neveztek átszervezésnek, haderő korszerűsítésnek, haderő átalakításnak, haderő csökkentésnek, haderő fejlesztésnek, de az eredménye a létszám és a hadfelszerelés vonatkozásában csak egyféleképpen fogalmazható meg: Jelentős létszámcsökkenés és még ennél is jelentősebb felesleges hadfelszerelés (inkurrencia) képződés.[3] A mértékek pontos meghatározása jelen írásomnak nem célja, de általánosságban elmondható, hogy létszámban 2007. évre az 1990. évi közel 1/5-re csökkent, míg hadfelszerelés mértékében csak alig változott (csökkent). Így belátható, hogy a jelenleg meglévő, jelentős részben elavult készletek a mai haderő számára kezelhetetlenek. Tárolásuk, biztonságos őrzésük, fenntartásuk jelentős költségvetési forrást von el a működéstől, fejlesztéstől.[4]

A haderő sajátosságából, így az MH működéséből is fakad, hogy nem csak az átalakulások során képződnek feleslegek, azon keresztül hulladékok, hanem a napi működés során is számolni kell velük és kezelni kell azokat. Bár mértékük az átszervezések során felszabaduló mennyiséghez képest csekély, de kezelésük a jellegüknél fogva operatívabb munkát igényel. Néhány rendszeresen képződő hulladék álljon itt a példa kedvéért: pl. ételmaradék, kenő és üzemanyag származékok, egészségügyi hulladékok, savas, lúgos, zselés és száraz akkumulátorok és elemek, nyomtatás és másolóstechnikai berendezésekhez használt patronok, kazetták, stb.[5]

A fenti folyamatok hatására létrejövő inkurrencia, melynek jelentős része egyben (veszélyes)hulladék, szakmai hozzáértést és szakszerű lépések megtételét igényli. A Honvédelmi Minisztérium felismerte ennek fontosságát és a környezetvédelem területén a hazai normákhoz igazítva létrehozta annak szervezeti és szabályozási hátterét.

A KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS SZERVEZETI RENDSZERÉNEK FEJLŐDÉSE A HONVÉDELMI TÁRCÁNÁL

Bár a környezetvédelem gyökerei a történelem régmúlt időszakaira is visszavezethetők, de a mai kor társadalmára valóban kihatással bíró időpont 1972 június 5.-e, mikor az ENSZ „Ember és bioszféra” elnevezésű környezetvédelmi világkonferenciája Stockholmban megrendezésre került. Ez a nap azóta a Környezetvédelmi Világnap is.[6]

A környezetvédelem és a fenntartható fejlődés gondolata egymástól elválaszthatatlan. A fenntartható fejlődés olyan folyamat, amely biztosítja a jelen szükségleteinek a megteremtését anélkül, hogy lehetetlenné tenné a jövő generációk szükségleteinek a kielégítését. [7][8]

A következő meghatározó rendezvény az Európai Bizottsági és Együttműködési Értekezlet volt 1975-ben, Helsinkiben, ahol az aláíró államok elismerték a környezet-és természetvédelem nemzetközi együttműködési és jogi elveinek fontosságát.

Hazánkban az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény adta meg a szabályozási kereteket, melynek a haderőben való alkalmazására és végrehajtására született meg a 47/1978. (HK 23.) HM számú utasítás a Magyar Néphadsereg környezetvédelmi feladatairól. Ebben – az általános alapelveken és az MN környezetvédelmi szervezetének ismertetésén kívül – részletesen meghatározták a feladatokat a föld, a vizek, a levegő, az élővilág, a táj és a települési környezet védelmében.

1978 szeptemberében megrendezték a hadsereg Környezetvédelmi Konferenciáját, ahol az 1975-ben létrehozott Környezetvédelmi Tanács (KvT) beszámolt megalakulása óta végzett tevékenységéről, értékelték az eredményeket és meghatározták a jövő feladatait, célul tűzve a széles körű együttműködés megvalósítását.

Az MH Beruházási és Fenntartási Főnökség (MH BFF) által működtetett Környezetvédelmi Tanács volt ilyen formán az első szervezeti forma, mely jól körülírt feladatrendszerrel, hivatalból foglalkozott a környezetvédelmi feladatok végzésével. A Tanácson túl állománytáblás szervezeti elem nem volt rendszeresítve, ugyanakkor a fegyvernemek és a szolgálati ágak vezető szerveinél a parancsnok (vezető) által környezetvédelmi feladatokkal megbízott személyek segítették a vezető szakterületre vonatkozó munkáját. A gyakorlati munka az elhelyezési szolgálat feladatrendszerébe volt integrálva.[9]

A honvédelmi tárca környezetvédelmi tevékenységét ebben az időszakban is alapvetően meghatározta az, hogy prioritást élvezett a honvédelmi érdek. Figyelembe vették ugyan a polgári életben születő rendeleteket, de azok átültetésekor a katonai sajátosságokra fordítottak döntő figyelmet, a katonai élet mindennapjaiban a környezettudatos eljárások nem érvényesültek. A KvT éves rendszerességgel beszámoltatta a fegyvernemi és szolgálati ágak vezetőit a környezetvédelem helyzetéről és kihelyezett üléseken győződött meg a valós helyzetről.

Az MH Környezetvédelmi Tanácsa 1989. évben fogadta el az „MH környezetvédelmi stratégiáját”. E stratégiában foglalt főbb elemek a következők voltak:

- Számolni kell a követelmények növekedésével, a növekvő társadalmi érzékenységgel, kibontakozó hatósági eljárási renddel és ennek nyomán jelentős bírságokkal.

- A stratégia területei a vízkészlet minőségére, a veszélyes hulladékkezelésre és elhelyezésre, a levegőtisztaságra – védelemre, a talajszennyezésekre és a természetvédelemre terjedtek ki.
- A fent említett területekről – a szervezeti keretek és pénzügyi források hiánya miatt - pontos ismeretekkel nem rendelkezett az MH Fenntartási és Elhelyezési Főigazgatóság (MH FEFI), amely az 1994 előtti időszakban végezte a honvédség környezetvédelmével kapcsolatos feladatokat.
- A stratégia megfogalmazta, hogy a hatósági, társadalmi akciókat megelőző, többirányú, de a területek között is erősen súlyozott, szelektált cselekvési változatokra van szükség. Ennek fő jellemzője, hogy megvalósíthatósága a szervezeti-személyi, működési, költségvetési és alkalmazkodási feltételek módosításától függ.

Az elfogadott stratégia megvalósítása lényegében nem történt meg. A rövid és középtávú cselekvési program végrehajtása a szervezeti háttér tekintetében az MH BFF szervezetében *1993-ban létrehozott környezetvédelmi osztály* feltöltésével indult meg. Fő feladata volt az MH elhelyezési szolgálataihoz kapcsolódóan a környezetvédelmi feladatok ellátása. Csapat szinten szintén az elhelyezési szolgálatok foglalkoztak a környezetvédelemmel, külső szabályozások, HM utasítások, MH BFF intézkedések, elhelyezési csoportfőnöki intézkedések alapján. Gyakorlatilag 1995-1997. szeptember között az említett osztály végezte az MH környezetvédelmi feladatait. A logisztika anyagneméinél és a logisztikai rendszerben környezetvédelmi szakemberek és szervezetek nem jelentek meg.

A különböző összefoglaló jelentések alapján az MH környezetvédelmi helyzete 1995-ben az alábbiak szerint volt jellemezhető:

- Megbízható információkkal csak szűk területen rendelkeztek. Zömében nem volt, vagy megbízhatatlan volt az adatbázis, sürgős fejlesztése volt szükséges.
- A szervezeti háttér egyes elemei is csak papíron léteztek, összefogott, megbízhatóan működő, reagáló képes rendszer nem működött.
- Szakemberállományról nem beszélhetünk, a környezetvédelemmel foglalkozó állomány rendkívül szűk mértékű volt.
- Költségvetési lehetőségek folyamatosan csökkentek.
- Reagáló képességünk, megfelelésünk a környezetvédelmi kihívásokra a fentiek alapján nem volt megfelelő.

Tárcaszinten 1994-ben kezdte meg működését a HM Infrastrukturális Főosztály Környezetvédelmi osztálya (HM IF KO - A BFF környezetvédelmi szervezetének utódjaként). Feladata a honvédelmi ágazat környezet- és természetvédelmi feladatainak tervezése, irányítása, ellátása és ellenőrzése volt.

1997. szeptemberében az átszervezések következményeként megalakult az MH Logisztikai Főigazgatóság, ahol új szervezeti elemként létrejött a Környezetvédelmi és Biztonságtechnikai Osztály. Az osztály hatáskörébe tartozott a Magyar Honvédség környezetvédelmi feladatainak szakmai irányítása, tervezése, szervezése és ellenőrzése.

A Környezetvédelmi és Biztonságtechnikai Osztály 2000. decemberéig működött. Elindította a felső- és középfokú környezetvédelmi – környezetgazdálkodási képzést, továbbképzéseket, szaktanfolyamokat vezetett le saját, kidolgozott tematikája segítségével. A megtartott

képzések hozzájárultak ahhoz, hogy a különböző szintű szervezetek környezetvédelmi megbízottjai megfelelő ismereteket szerezzenek a napi munkájuk ellátásához.

Az 1996-97-es esztendő volt azok, amelyekben ténylegesen megjelentek a csapatoknál a környezetvédelmi megbízottok. Feladataikat eredeti beosztásuk ellátása mellett, jellemzően - a szükséges felkészítés elmaradása miatt és a költségvetési források elégtelensége okán - szakmai ismeretek alacsony fokán és nem kellő hatékonysággal látták el. Az akkori jelentésekből megállapítható, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos feladatok kimerültek az adminisztratív tevékenységben, nyilvántartási és jelentési kötelezettségeik teljesítésében.[10]

A HM szervezeti rendszerének 2000. évben végrehajtott átalakulásakor a környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek is változtak. A logisztikai szervezetrendszer átalakult, integrálódott, az új struktúrában csak 2002-ben jelent meg önálló szervezeti elemként a környezetvédelem, mely az MH Összhaderőnemi Logisztikai és Támogató Parancsnokság Biztonságttechnikai Alosztályán 1 fő környezetvédelmi főosztályban testesült meg. A környezetvédelmi feladatokat az MH Szárazföldi Parancsnokságon és az MH Légierő Parancsnokságon szintén 1-1 fő környezetvédelmi főosztály végezte. Az infrastrukturális vonalon szervezeti változás nem következett be, a HM IF KO folytatta munkáját.[11]

A logisztikai területen a parancsnokság környezetvédelmi főosztályja mellett az alárendelt alakulatok környezetvédelmi tisztje, vagy megbízottjai mellett továbbra is az egyes anyagnemi szervezetek (szolgálatfőnökségek, osztályok, alosztályok) feladatrendszerébe tartozott a szakterület környezetvédelmi feladatainak végrehajtása.[12] Itt megállapítható, hogy a környezetvédelem így ismét háttérbe szorult. Bár a szakágak munkatársai a jogszabályokat alkalmazva végezték szakmai munkájukat, de környezetvédelmi szakmai ismeretek nélkül. A logisztika területén ennek ellenére beépültek a szakmai szabályzóba a környezetvédelmi előírások, melyek a csapatok végrehajtó állománya részére is iránymutatást biztosítottak.

A 34/2001 HM utasítás² alapján a tárca hulladékgazdálkodási koncepciója kialakítását előkészítő munkacsoport került létrehozásra, mely a munkája során elkészítette a Honvédelmi Ágazat Hulladékgazdálkodási Koncepciójának (HM HgK) tervezetét, valamint a Honvédelmi tárca hulladékgazdálkodással kapcsolatos feladatok végrehajtására vonatkozó HM utasítás tervezetét, de azok hivatalos megjelentetésére nem került sor. A munkacsoport a HM szervezeti és személyi változásai közepette 2004-ben – nem hivatalosan – megszűnt, bár a létrehozását megalapozó HM utasítás jelenleg is érvényben van.

A HM 2006. évi szervezeti korszerűsítése során a logisztikai rendszer is ismét átalakult, melynek eredményeként 2007. január 1-től új szervezeti struktúrában működik. A környezetvédelemmel ma tárcaszinten a HM Infrastrukturális Ügynökség Környezetvédelmi Osztálya (HM IÜ KO, mely a HM IF KO-al azonos szervezet), középirányítói szinten az MH Összhaderőnemi Parancsnokság (MH ÖHP) ellenőrzési osztály keretein belül, 2 fő környezetvédelmi főosztály végzi e feladatokat. A csapatok döntő többségénél 1 fő főállású környezetvédelmi tiszt került rendszeresítésre.

A tárcán belül bekövetkezett változások eredményeként 1995-höz képest 2007-ben a környezetvédelem helyzete tömören az alábbiak szerint jellemezhető:

---

² a honvédelmi tárca hulladékgazdálkodási koncepciója kialakítását előkészítő munkacsoport megalakításáról

- Az eltelt időszakban jelentős előrelépés történt a tárca kezelésében lévő objektumok környezetvédelmi állapotfelmérésében, több esetben a kármentesítés végrehajtásában. Korszerű beruházások eredményeként több laktanyában megvalósult környezetre káros anyagok és hulladékok biztonságos kezelése, tárolása.
- A hulladékokra vonatkozó információk bár pontosabbá váltak, de a valós mennyiség meghatározása és azok fajtankénti és veszélyesség szerinti besorolása továbbra is problémás és szubjektív (HM HgK hiánya!).
- A szervezeti keretek átalakulásával 2007. évvégére kialakulhat egy, a tárca objektumainak és szervezeteinek egészét átfogó, munkaköri köteleességként e területtel foglalkozó környezetvédelmi szakemberállomány.
- Költségvetési keretek bár determinálták az elvégzett (elvégezhető) munka nagyságát, de jelentős előrelépés történt a valós helyzet feltárásában, valamint megerősítésre került, hogy a költségvetés tervezés során további milliárdos forrásbiztosításra lenne szükség.
- A tárca a második Nemzeti Környezetvédelmi Programban (2003-2008.) való résztvevőként 9 Tematikus Akcióprogramban (pl.: Környezettudatosság növelése, Hulladékgazdálkodási, Környezetbiztonsági, stb.) vállalt feladat végrehajtást 2005-ben. A programokban való részvételünk aktív, konkrét feladatokat felölelő, melyre 2007-ben több mint 600 Mft. kerül(t) biztosításra.

Mint az előzőekből láthattuk, a honvédelmi tárcánál a környezetvédelmi feladatokkal foglalkozó szervezetek és személyek jelentősen széttagoltak. A logisztikai rendszerben a hierarchikusan felépített rendszer csak személyeken keresztül valósul meg, mely szakmailag végül az infrastrukturális terület környezetvédelmi osztályához kapcsolódik. Ezen a rendszeren keresztül az egyes szakterületek, anyagnemek környezetvédelmi tevékenysége csak áttételesen érvényesül. Ez a hatékonyságban, a költségvetési források tervezésében és felhasználásában, összességében a tárca környezetvédelmi stratégiájának, illetve a Nemzeti Környezetvédelmi Program HM Akcióprogram végrehajtásában jelent kockázatokat és megvalósítását korlátozhatja.

A 2006.- 2007. években bekövetkezett szervezeti átalakulások eredményeként azok lezárásával azonban létrejöhet a feltétele a környezetvédelmi feladatok hatékonyabb, a szervezeti struktúrában kialakított keretekre épülő kiteljesítésre. Mindehhez szükséges a tárca Védelmi Tervezési Rendszerében (VTR) e feladatok megjelenítése, mind a rövid, mind a hosszú távú tervekben a szükséges költségvetési források hozzárendelése. A HM HgK munkacsoport felkészítésével, a kidolgozott tervezetek aktualizálásával, kiadásával jelentős előrelépés történhetne a tárca környezetvédelmi szabályozási munkájában, melynek eredménye a mindennapok környezettudatos feladat végrehajtásában, a (költségvetés) tervezésben, információ áramlásban és számos kapcsolódó területen is megjelenne.

NEMZETKÖZI SZEREPVÁLLALÁSBÓL ADÓDÓ KÖTELEZETTSÉGEK, VONATKOZÓ IRÁNYELVEK

Mint korábban említettem nemzetközi téren az ENSZ 1972.-es Stockholmi környezetvédelmi világértékeztelete számítható sorsdöntő lépésnek. Húsz évvel később az ugyancsak ENSZ égisze alatt szervezett Környezet és Fejlődés Világértékeztelet 1992.-ben Rióban egy alapvetően

megváltozott szemléletű környezetvédelmet tükrözött, melynek jellemző kulcsfogalma a „fenntartható fejlődés”. [13]

A kezdeti hazai szabályozást is a széttagoltság jellemezte, a környezet védelmének érdekeit jobbra másodlagosként kezelték. Az első átfogó szabályozás az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény volt, amely 1995.-ig alapokmányának számított.

Az ENSZ-főtitkár 1969-es felhívása nyomán született meg az elhatározás egy környezetvédelmi világkonferencia összehívására, amely több éves előkészítést követően 1972. június 5-17. között zajlott le Stockholmban. A tanácskozás alapvető célja az volt, hogy a világ kormányai, szervezetei, és közvéleménye elé tárja az ember természeti környezetét fenyegető veszélyeket, tudatosítsa azok globális jellegét. Összesen 113 tagállam képviseltette magát. Négy alapvető okmányt fogadtak el. Legfontosabb szervezeti intézkedés volt egy új, szakosított ENSZ-szervezet létrehozása, az Egyesült Nemzetek Környezetvédelmi Programja (UNEP).

Olyan új környezeti jelenségek felerősödése, mint az elsivatagosodás, a globális felmelegedés veszélye, a savas esők pusztítása, az ózonréteg elvékonyodása, stb. arra késztették az ENSZ-közgyűlést, hogy 1983-ban megalakítsa a Környezet és Fejlesztés Világbizottságot. A bizottság Brundtland Bizottság néven vált ismertté. A bizottság a tudományos eredmények politikai és gazdasági összegezésére vállalkozott.

Az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciája (UNCED, 1992. június 2-14. Rio de Janeiro) az ENSZ történetének legnagyobb rendezvénye volt, melyen a 178 tagállamból 172 vett részt hivatalos küldöttséggel. A Konferencia utolsó két napjára meghívták az állam- és kormányfőket, ez volt a „FÖLD CSÚCS” összejövetel, amelyen 108 ország vezetője vett részt.

A NATO Modern Társadalom Kihívásának Bizottságát (NATO-CCMS) a NATO 1969-ben hozta létre a bizottságot azzal a céllal, hogy a Szövetség tevékenységét kiterjesszék egy új, „társadalmi dimenzióra”. A bizottság nem végez semmiféle önálló kutatást, munkáját decentralizált alapon szervezi meg úgynevezett kísérleti vagy úttörő tanulmányok révén, amelyeket a tagországok finanszíroznak. A tanulmányok a környezetvédelemmel és az élet minőségével kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznak.

A CCMS egyik legfontosabb előnye, hogy egyedülálló fórum a katonai tevékenységekkel összefüggő környezeti problémák megvitatására, amit jól érzékeltetnek az alább említett témák:

- Védelmi létesítményekből és tevékenységekből származó, országhatárokon áterjedő környezeti problémák.
- A légszennyezés terjedése és diffúziója tengerparti övezetekben.
- A szennyezett talaj és talajvíz kezelésének bevált és kifejlesztés alatt álló technológiái.
- A környezeti hatásvizsgálatok metodológiája.
- Repülőgépzaj a modern társadalomban.

Magyarország, mint korábban már utaltam rá, az ENSZ, EU és NATO tagsághoz kapcsolódóan a környezetvédelmi területen is együttműködik az említett szervezetekkel, azok szakmai testületeiben, bizottságaiban képviselteti magát. Az ország NATO és EU csatlakozását követően a HM számára is követelmény szinten jelent meg a tagságból fakadó, haderőre vetí-

tett feladatok végrehajtása, a közösségi elvek és követelmények átvétele, bevezetése, alkalmazása.

Ennek keretében a HM tárca képviselteti magát a NATO Környezetvédelmi Munkacsoportban, a NATO Környezetvédelmi Kiképzési Munkacsoportban, valamint az Európai Unió Védelmi Minisztériumi Környezetvédelmi Információs Rendszerében.[14] A képviselőket jellemzően a HM IÜ KO látja el, valamint közvetíti a hazai honvédelmi szakmai társadalom felé nemzetközi szervezetek elvárásait, ajánlásait.

A HM képviselője az alábbi, a nemzetközi szervezetekben ellátott nemzeti-védelmi környezetvédelmi feladatok végrehajtásában is megjelenik:

- A NATO környezetvédelmi szabványok (STANAG-ek) vonatkozásában a nemzeti témafelelősi feladatok ellátása, a NATO STANAG-ek hazai bevezetésének koordinálása, végrehajtási dokumentumok kidolgozása, hazai eljárások e szabványoknak való megfeleltetése; A NATO munkacsoportokban a hazai érdekek képviselője, a honvédelmi tárca eljárásainak bemutatása, hazai szabályok ismertetése a nemzetközi partnereknek; Az EU szabályozás és elvrendszer figyelemmel kísérése, a hazai szabályozás befolyásolása a közösségi elgondolások figyelembe vételével; A honvédelmi érdekek és környezetvédelmi tevékenység megjelenítése az uniós együttműködésben. Láthatjuk, hogy a hazai szabályozás, eljárási rend sem nemzeti szinten sem honvédelmi szinten nem hagyhatja figyelmen kívül a szövetségi rendszer elveit és eljárásait. A meglévő hazai struktúra szervezeti elemei biztosítják a kapcsolatot a nemzetközi környezetben, az átvett elvek és szabályok pedig megjelennek a hazai szabályozásban, így az eljárásokban.

A következő fejezetben azokat a főbb szabályokat kívánom megemlíteni, melyek e nemzetközi környezet hatására, a nemzeti és katonai együttműködés eredményeit felhasználva jöttek létre és határozzák meg a honvédségi felesleges ingóságok kezelésének módját.

A HAZAI ÉS HONVÉDELMI SZABÁLYOZÁS RENDSZERE, ALKALMAZÁSA

Mint a bevezetőben említettem írásom csak egy viszonylag szűk területre kíván szorítkozni, nem célja a teljes környezetvédelmi és környezetbiztonsági elvek, eljárások és szabályok teljes áttekintése. Ebben a fejezetben azokat a jogszabályokat és szabályzókat sorolom fel, amelyeket az inkurrencia kezelés során figyelembe kell (néhány esetben lehet) venni. A szabályzók felsorolása azt a célt szolgálja, hogy rámutassak azok megvalósult alkalmazására, valamint a további lehetőségek kihasználására. Amellett, hogy a területet próbálom leszűkíteni, az általános szabályokra is utalást kell tennem. Így az általánostól (törvényektől) haladok a részletes (utasítások) felé.[15]

1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól (Kt.), mely az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvényt helyezte hatályon kívül. Keret-szabály, mely a környezeti elemeket veszélyeztető tényezőkön keresztül a védelmükre vonatkozó állami és önkormányzati tevékenységi rendszer alapjait fekteti le. Meghatározza a környezetvédelmi igazgatási, gazdasági rendszer felépítését, az egyének felelősségén keresztül a társadalom egészének felelősségét a környezetünk védelmében. Felhatalmazza a Kormányt és a környezetvédelmi igazgatás résztvevőit a részletes szabályok megalkotására.

2000. évi XLIII. törvény a hulladékgazdálkodásról (Ht.), mely megalkotásának kötelezettségét előírta a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény. A Kormány a jelen törvényre vonatkozó szabályozási szempontokat 1998-ban határozta meg. A törvény számos társadalmi, gazdasági és jogharmonizációs elvárással néz szembe: többek között keretet ad a hulladékgazdálkodás rendszerének, meghatározza a hulladékgazdálkodással kapcsolatos szereplők főbb kötelezettségeit és jogait, szabályozza a hulladékokkal kapcsolatos magatartásokat, előírja a felelősségvállalás normáit, valamint megteremti a hulladékgazdálkodás speciális igazgatási szabályait. A fentiekén túl rendelkezik az előírt kötelezettségek pénzügyi, gazdasági hátteréről, az általános keretszabály kialakítása mellett pedig létrehozza a végrehajtás biztosításához szükséges jogi, intézményi kereteket is.

A fenti elvárások mellett hasonlóan jelentős jogharmonizációs kötelezettségek is meghatározták a törvény kidolgozását, tekintettel arra, hogy a hulladékgazdálkodás törvényi szinten történő szabályozását számos nemzetközi előírás, illetőleg kötelezettségvállalás is sürgette. Fontos a jogharmonizáció szempontjából, hogy az Európai Unió környezetvédelmi jogszabályainak többsége irányelv; ezért azok nemzeti jogrendbe való átültetésnél a tagállamok bizonyos fokú diszkrecionális jogkörrel bírnak. Az alapvető kötelezettség ebből fakadóan az, hogy az irányelvben megfogalmazott célokat és kötelezettségeket átvegye a tagállam, anélkül azonban, hogy előírnák, milyen speciális szabályokat alkalmazzon a jogalkotó a végrehajtás érdekében. Elve ezen lehetőséggel, jelen törvény a hulladékgazdálkodással kapcsolatos alapvető jogi kereteket teremti meg, sok esetben alacsonyabb rendű jogszabályra utalva a végrehajtás részletes szabályait.

A törvény nem a kezdetét jelenti a hulladékgazdálkodással kapcsolatos jogalkotásnak, hiszen annak előzményeként kell megemlíteni más jogszabályok előírásait is. E jogszabályok fogalomhasználata és követelményrendszere azonban nem egységes, a szabályozás sok esetben idejétmúlt, valamint az előírt kötelezettségek nem felelnek meg a mai környezetvédelmi elvárásoknak és a nemzetközi előírásoknak sem. Az előzőek alapján a törvény kódex-szerű szabályozási forma, mivel átfogja a hulladékgazdálkodási jogterület alapvető intézményeinek jelentősebb részét; így definiálja a legfontosabb fogalmakat, meghatározza a legalapvetőbb kötelezettségeket és jogokat. Természetesen nem lehetséges, sőt nem is lenne célszerű, hogy a törvény felölelje az egyes hulladékgazdálkodással összefüggő területek részletszabályait, de a törvény a végrehajtási rendeletek megalkotására adott felhatalmazásokkal megteremti a további jogalkotás lehetőségét.

16/2001. (VII. 18.) KöM rendelet a hulladékok jegyzékéről (Hjr.). A rendelet melléklete határozza meg az egyes hulladékok jelleg és veszélyesség szerinti besorolását. A tárca felelőségeinek meghatározása és besorolása, a hulladékokkal kapcsolatos tevékenység, gazdálkodás és tervezése során a Hjr. alapján kell a munkát végezni.

98/2001. (VI. 15.) Korm. rendelet a veszélyes hulladékkal kapcsolatos tevékenységek végzésének feltételeiről (Vhr.). A rendelet szabályozza és megállapítja a hulladékok veszélyességi besorolásának, kezelésének, gyűjtésének, begyűjtésének, tárolásának, szállításának, hasznosításának és ártalmatlanításának szabályait. Előírásokat fogalmaz meg az előzőleg felsorolt tevékenységek végzésének engedélyezésére, meghatározza a technológiai feltételeket a veszélyhelyzet tartalmát és a környezetkárosodás esetén a bírság feltételeit.

A honvédelmi tárca, mint korábban említettem, a kilencvenes évek elejéig a honvédelmi érdekekre hivatkozva a környezetvédelmi előírásokat alacsonyabb prioritással vette figyelembe, mint az a társadalom egésze szempontjából indokolható lett volna. A Kt. és a Ht. előírásai

azonban a tárcára nézve semminemű engedményt nem tettek így a Vhr. sem tartalmazhat kivételt.

A tárca a beszerzései, fejlesztései során, a logisztikai rendszer begyűjtési, tárolási, kezelési folyamataiban (inverz logisztika) a jogszabályi előírásokat maradéktalanul alkalmazza. A fejlesztések eredményeként került sor pl.: a hetényegyházi központi üzemanyagraktár technológiai felújítására, amelynek során az előírásoknak megfelelő környezetvédelmi és környezetbiztonsági követelményeket is teljesítették.[16] Számos más előremutató példa mellett azonban a tényhez tartozik, hogy azok a laktanyák, melyek a felhalmozódott inkurrenciát begyűjtését végzik, jelenleg csak a szükséges feltételek egy részével rendelkeznek. A felhalmozódott inkurrenciá felszámolását követően a jelenlegi helyzet minőségi változáson mehet keresztül, mely akár a begyűjtési rendszer újragondolása, akár outsearching igénybevitelével korszerűsíthető.

1/2002. (I.11.) Korm. rendelet a veszélyes áruk közúti szállításának ellenőrzésére vonatkozó egységes eljárásról (Vászr.) Bár a rendelet hatálya nem terjed ki a fegyveres erők által végzett szállításokra³ mivel csak az ellenőrzésre vonatkozik, de mint jogszabályt fontosnak tartom megemlíteni. Ugyanakkor szorosán kapcsolódik hozzá a „20/1979. (IX. 18.) KPM rendelet a Veszélyes Áruk Nemzetközi Közúti Szállításáról szóló Európai Megállapodás „A” és „B” mellékletének kihirdetéséről és belföldi alkalmazásáról” és az „1979. évi 19. törvényerejű rendelet a Veszélyes Áruk Nemzetközi Közúti Szállításáról szóló Európai Megállapodás (ADR) kihirdetéséről”. E két utóbbi jogszabály a haderő számára is betartandó előírásokat tartalmaz.

126/2003. (VIII.15.) Korm. rendelet A hulladékgazdálkodási tervek részletes tartalmi követelményeiről (Hgtr.). A jogszabály a tervezés re kötelezettek körét és a tervezés vonatkozó kereteket adja meg. Egyedi hulladékgazdálkodási terv elkészítését határozza meg az éves szinten 10 tonna mennyiséget meghaladó veszélyes hulladék, vagy 200 tonnát meghaladó hulladék képződés esetén⁴. Ezen kitételek figyelembe vételével több katonai szervezet tervkészítésre kötelezett.

164/2003. (X. 18.) Korm. rendelet a hulladékkal kapcsolatos nyilvántartási és adatszolgáltatási kötelezettségekről (Hnyr.). A rendelet a nyilvántartásra kötelezettek körét, a nyilvántartás módját és az adatszolgáltatás teljesítését határozza meg. Nem tesz kivételt, mely a HM tárcát érintené. Napjainkban e rendelet előírásainak betartása különös jelentőséggel bír az inkurrenciá minősítése szempontjából annak érdekében, hogy a hasznosítást, illetve megsemmisítést tervezni lehessen, a (veszélyes) hulladékok felszámolása mielőbb megtörténjen. Fontos, hogy a nyilvántartási rend olyan formában működjön, hogy prognosztizáló jellege is legyen a hasznosítás tervezhetősége érdekében.

94/2002. (V. 5.) Korm. rendelet a csomagolásról és a csomagolási hulladék kezelésének részletes szabályairól (Cshr.). A HM tárcára, mint csomagolt termékeket felhasználó szervezetre vonatkozik annyiban, amennyiben a csomagolási hulladékot kezelni köteles. Ezen hulladékok kezelése jellemzően a kommunális hulladékkezelési rendszerben valósul meg. Néhány helyen pl. a kecskeméti repülőtéren és a szolnoki objektumban a szelektív hulladékgyűjtési rendszer részeként történik. Itt utalnék a szelektív gyűjtési rendszer fontosságára, mert a csomagolási hulladékok termékköre az, amely e gyűjtési rendszerbe legjobban illeszt-

---

³ Vászr. 1. §. 2. bek.

⁴ Hgtr. 12. §

hető és feldolgozása megoldható. Az MH katonai szervezetei szembesülnek ezzel a problémával, de bevezetett eljárásokat csak példászerűen lehet jelenleg megemlíteni.

267/2004. (IX. 23.) Korm. rendelet a hulladékká vált gépjárművekről (Hgjr.) A jogszabály a hulladékká vált gépjárművekre vonatkozó jogokat és kötelezettségeket határozza meg, melyek közül a tulajdonosi és kezelési kötelezettségekre hívnám fel a figyelmet. A HM tulajdonában több ezer gépjármű van, melyek jelentős része az inkurrencia készletét növeli és emellett speciális jellemzőkkel is bír. A gépjárművek forgalomból történő kivonása az illetékes szakág (páncélos- és gépjármű technikai) eljárási rendjében valósul meg, melyet a hasznosításig raktárainkban tárolunk. A hasznosítás formája jellemzően az értékesítés, ezen belül is a hulladékként történő eladás. Ezen eszközök mind fizikailag, mind eszmeileg oly mértékben elhasználódtak, vagy avultak, hogy eredeti rendeltetésük szerinti használatuk szinte kizárt.

264/2004. (IX. 23.) Korm. rendelet az elektromos és elektronikai berendezések hulladékainak visszavételéről (Ehvr.). A gyártó és kereskedő kötelességein túl meghatározza a szabályozása alá tartozó eszközök körét.

Az elektromos és elektronikus berendezések jelenléte otthonunkban, munkahelyünkön, de bármerre megyünk lakókörnyezetünkben, természetes velejárója életünknek. A technika és technológia fejlődésének hatására, a termék életciklus rövidülése okán, mely a fogyasztói társadalom igényeihez való alkalmazkodásból fakad, a képződő hulladékmennyiség fokozódik. Pozitívum, hogy e termékek feldolgozásának technológiája is kialakult, mely a visszavételi kötelezettség megteremtését biztosítja.

A haderő is jelentős használója és „fogyasztója” az említett termékeknek. Bár a jogszabály a honvédelmi célú elektromos berendezésekre nem terjed ki, de a hulladékképződés mértékét napjainkban nem is a speciális eszközök határozzák meg. Az Evhr. alapján a beszerzések tervezése már alkalmat teremt a gazdálkodó szervezet számára, hogy a képződő felesleges eszközöktől is szabályozott keretek között megszabaduljon. Sajnos a jogszabályi háttér ellenére a gyakorlatba a szakági belső szabályok újrakodifikálásának hiányában nem épült be, a visszadás helyett a gyűjtögetés jellemzi a gazdálkodást.

15/2004. (X. 8.) KvVM rendelet az elektromos és elektronikai berendezések hulladékai kezelésének részletes szabályairól (Ebhr.) A rendelet kezelésre, szakképesítésre és gyértői kötelezettségekre határoz meg részletszabályokat. A HM szempontjából a kezelésre (gyűjtésre) kijelölt hely előírásai szempontjából határoz meg szabályokat. Amennyiben tárintézet a gyűjtésen túl kezelési feladatokat is végez, akkor annak során a részletszabályokat is alkalmazni kell (pl.: nem speciális híradástechnikai, számítástechnikai, világítástechnikai, konyhatechnikai, stb. berendezések esetén)

109/2005. (VI. 23.) Korm. rendelet az elemek és az akkumulátorok hulladékainak visszavételéről (Eahr.) E rendelet az Ehvr.-hez hasonlóan befolyásolja munkánkat, életünket. Tartalmában meghatározza a gyártó és kereskedő, illetve begyűjtő szervezet kötelezettségeit. Bár nem tartoznak a hatálya alá a honvédelem céljára használt speciális elemek és akkumulátorok, de a polgári életben használt és haderőben is alkalmazott termékekre vonatkozik.

Itt is elmondhatjuk, hogy a szakági szabályozók a rendelet szellemét még nem vették át. Azok a szakágak, melyek olyan berendezésekkel gazdálkodnak amiben elemek és/vagy akkumulátorok üzemelnek vagy centralizálják (pl.: páncélos és gépjárműtechnika) e termékek

kezelését, vagy az utóéletükkel nem foglalkoznak (pl.: elektronika, elhelyezés, stb.). Feltételezhető, hogy szakági szinten egyedi szabályzással eredményesen nem is biztosítható a begyűjtés és kezelés. Célravezetőbb egységes elgondolás keretében, a szakági önmegvalósítási szándék fölé emelve kezelni ezt a feladatot.

A hordozható elemek és akkumulátorok gyűjtése és térítésmentes átadása külső szervezeteknek már évek óta bevezetett módszer a katonai szervezeteknél. Így találhatók meg szinte minden honvédelmi szervezetnél a begyűjtő tartályok. A továbblépés lehetősége is adott, de a lehetőséggel élni kell.

A jelenlegi rendszerben a gépjármű akkumulátorok kezelése is a honvédelmi speciális akkumulátorok kezelésének megfelelően történik, azaz gyűjtésük a központi tároló raktárakban valósul meg. Tárolásuk jelenleg a hasznosítási eljárás lezárásáig ott történik. A folyamat ciklikus jellege miatt szinte folytonos környezeti veszélyforrást jelent. A felesleg képződés szerinti folyamatos, gyártó (átvevő) részére történő átadás viszont a környezeti veszélyek csökkenését eredményezhetné.

1/2002. (I. 11.) EüM rendelet az egészségügyi intézményekben keletkező hulladék kezeléséről (Eühr.) A rendelet meghatározza a hatálya alá tartozó hulladékok körét, azok kezelésére, gyűjtésére, nyilvántartására vonatkozó szabályokat, előírást fogalmaz meg a hulladékgazdálkodásért felelős személyre, valamint szabályozza a hulladékkezelési utasítás kiadásának formáját.

Az Eühr. alkalmazása a tárca egészségügyi szolgáltatást nyújtó intézményeire kötelező. A hulladékok gyűjtése és annak folyamata szabályozottan megvalósul, kezelésre - szerződéses keretek között - külső szolgáltatóknak kerül átadásra. Az inkurrencia képződés azonban nem is a rendelet végrehajtásának elmaradásából fakad. A feleslegek az átalakult haderő egyes szervezeteinek megszűnéséből, tartalékainak felszámolásából alakultak ki. Ezen készletek nem a működés során folyamatosan képződtek, hanem egyszerre több tíz tonnányi mennyiségben, az egészségügyi ellátáshoz tartozó készletek és anyagok teljes spektrumát átfogva jelentek meg a tárintézetben. Felszámolásuk költségvetési forrás hiányában nem oldható meg, addig viszont folytonos veszélyt jelentenek környezetükre.

20/2005. (VI. 10.) EüM rendelet a humán gyógyszerek és csomagolásuk hulladékainak kezeléséről (Hgyr.) A rendelet a címében megfogalmazott hulladékok kezelésének szabályait határozza meg. A HM tárca vonatkozásában a csapatorvosi rendelőkben és a tárintézetben képződő hulladékok kezelésére vonatkozóan ad iránymutatást. Keletkezésük, felhalmozódásuk vonatkozásában az Eühr.-nél is említett okokra utalok vissza.

4/2001. (II.23.) KöM rendelet a hulladékolajok kezelésének részletes szabályairól (Hokr.). E rendelet tárcán belüli alkalmazására jó példa az előzőekben említett hetényegyházi raktár, valamint az a számos beruházás, mely a katonai szervezetek üzem- és kenőanyag, valamint a belőlük képződő hulladékokkal kapcsolatban az elmúlt években végrehajtásra került. Így begyűjtésük és/vagy tárolásuk a hasznosításig biztonságosan megvalósítható. Ezen túl az üzemanyag szolgálat a hulladék olajok, üzem- és kenőanyagok vonatkozásában érvényes szerződéssel rendelkezik azok biztonságos felszámolására.

98/2005. (HK 21.) HM utasítás a Magyar Állam tulajdonában, a Honvédelmi Minisztérium vagyonkezelésében lévő ingó vagyon feleslegesnek minősítésének, vagyonkezelésének és hasznosításának szabályairól, valamint a miniszteri biztos feladat- és hatáskö-

réről (Fvku.). Az utasítás szabályozza a tárca inkurrens anyagainak hasznosítási folyamatait. A környezetvédelemre közvetlen szabályokat nem állapít meg, közvetetten, az inkurrencia felszámolás érdekében megteendő lépések végrehajtásával hat a környezetvédelemre, környezetbiztonságra.

24/1997. (XI. 6.) HM rendelet a Magyar Honvédség környezetvédelmi megbízottainak alkalmazási és képesítési feltételeiről. A Kt és a 93/1996 Korm. rendelet alapján létrehozott jogszabály, mely a már korábban említett környezetvédelmi tiszti/megbízotti rendszer honvédelmi tárcán belüli létrehozásának szabályait alkotja meg.

71/1997. (HK. 24) HM utasítás a veszélyes hulladékokkal kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásáról. Az utasítás jelenleg még hatályos, de az alapját képező 102/1996 Korm. rendelet már érvényét veszítette. Az utasítás helyébe lépő új szabályzó kidolgozását a HM IÜ KO megkezdte.

24/2005. (VI. 30.) HM rendelet a Magyar Honvédség Szolgálati Szabályzatának kiadásáról (Szolgálati Szabályzat 153-157. pontok). A Szabályzat hivatkozott pontjai általában adnak útmutatást a katonák számára a környezetvédelmi tevékenységre vonatkozóan, felhívja a figyelmet annak fontosságára, meghatározza a kárenyhítésben, felszámolásban való részvétel módját, valamint meghatározza a környezetvédelmi tevékenység értékelésének rendszerét.

ÖSSZEFOGLALÁS

Írásomban megpróbáltam megvilágítani a Honvédelmi Minisztérium környezetvédelmi tevékenységéhez kapcsolódó feladatrendszer egy szeletét, mely a képződött (és képződő) feleslegnek vonatkozásában jelentkezik. Ennek során bemutattam a szervezeti rendszer felépítését, jelenlegi helyzetét, a nemzetközi környezethez való kapcsolódását.

Megállapítható, hogy a feladat nagyságához képest a környezetvédelmi területen dolgozó állomány mind létszámában, mind szervezeti tagoltságában alulmarad a megfogalmazódó igényekhez és a jogszabályi kötelezettségekhez képest. A szervezeti nehézségeken túl a pénzügyi források hiánya is akadályozza a feladatok hatékony végrehajtást, talán a valós helyzet objektív feltárását is.

A HM tárca követve a jogszabályi előírásokat próbál eleget tenni a követelményeknek, de a belső szabályzók gyakran gátolják a gyakorlatot a végrehajtásban. Új eljárások és komplex szabályzó(k) kidolgozása elengedhetetlen, mely a jogszabályi előírásoknak megfelel. A tárca hulladékgazdálkodási koncepciójának kidolgozása, megjelentetése elodázhatatlan.

Látható, hogy a környezetvédelmi munka egy olyan folyamat része, amely a társadalom fejlődésével, a tudományos technikai megújulással újabb és újabb kihívásoknak kell, hogy megfeleljen. A honvédelmi szférában ennek eleget tenni csak a specialitások figyelembe vételével lehet, mely elengedhetetlenül szükségessé teszi a környezetvédelmi szakemberek ismeretének folyamatos fejlesztését.

Ahhoz, hogy e tevékenységet ne csak a szakemberek végezzék, ne csak a Környezetvédelmi Világnapon foglalkozzunk környezetünkkel és valóban összehangolt munka folyjon, remélem írásommal hozzá tudtam járulni.

IRODALOMJEGYZÉK

-
- [1] A szerző ezúton is köszöni dr. Halász Lászlónak, Mátrai Évának és Sipőcz Andrásnak a kéziratához tett megjegyzéseit és kiegészítéseit
- [2] Damjanovics Imre, Mátrai Éva: Környezetbiztonság és honvédelem Új Honvédségi Szemle 1997. 8. sz. mell. 1-20 p.
- [3] Bársony Róbert: A honvédség és a környezetvédelem Haditechnika 2007. 2. szám 2-4. p.
- [4] Réti Tamás: A HM Inverz logisztikai rendszerének bemutatása – Hadmérnök 2007. évi különszám - ISSN1788 -1919
<http://www.zmne.hu/hadmernok/kulonszamok/logisztika/reti.html>
- [5] Réti Tamás: Az inverz logisztika aktuális kérdései – Tudományos Közlemények 17. szám 2007. április ISSN 1585-8960 – Általános Vállalkozási Főiskola kiadványa 199-209 p.
- [6] Bándi Gyula: Környezetvédelmi kézikönyv - 3., jav. kiad. - Budapest : KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft, 2000. ISBN 9632244982
- [7] Környezetvédelmi Lexikon, Akadémiai Kiadó, 1993.
- [8] Lovas Evelin: Környezetvédelem jelenlegi helyzete a Magyar Honvédségben – Szakdolgozat- Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Budapest 2006
- [9] Eszterbauer Márta: Környezetvédelem a Magyar Honvédségben Új Honvédségi Szemle ISSN 1216-7436. - 1995. 10. sz. 75-78. p
- [10] Skwarek Kristóf - Éri Vilma – Steve Brookes: Hogyan készítsünk környezeti jelentést? Környezettudományi Központ 2002 június
- [11] Sipőcz András: Kézikönyv a katonai szervezetek hulladékgazdálkodási feladatairól - MH ÖLTP kiadványa Budapest 2004.
- [12] Lénárt Sándor, Grósz Zoltán, Sipőcz András: Környezetvédelmi oktatás-képzés a honvédelmi ágazatban - Új Honvédségi Szemle ISSN 1216-7436. - 2002. 56. évf. 4. sz., 82-90. p.
- [13] Halász László – Földi László: Környezetvédelem - környezetbiztonság Egyetemi jegyzet ZMNE Vegyi és Környezetbiztonsági tanszék. - Budapest : ZMNE, 2001.
- [14] Lénárt Sándor: Környezetbiztonság, környezetvédelem, honvédelem Új Honvédségi Szemle ISSN 1216-7436. - LVIII. évfolyam 7. szám 2004 július, 5-21. p
- [15] Complex Jogtár Plusz DVD – Complex Kiadó Kft Budapest 2007. 03.
- [16] MH Katonai Környezetvédelmi Konferencia 2006. június 08. - MH ÖLTP kiadványa Budapest 2006.